

Monika Słupińska

Uniwersytet Łódzki

e-mail: monika.slupinska@uni.lodz.pl

WPLYW KAPITAŁU SPOŁECZNEGO NA ROZWÓJ TERYTORIUM I FUNKCJONOWANIE PRZEDSIĘBIORSTW

IMPACT OF SOCIAL CAPITAL ON THE DEVELOPMENT OF TERRITORY AND ENTERPRISES' FUNCTIONING

DOI: 10.15611/pn.2017.466.19

JEL Classification: P, R.

Streszczenie: Coraz popularniejsze w warstwie formułowanych polityk rozwoju staje się podejście terytorialne, tj. podejście uwzględniające specyfiki poszczególnych obszarów wraz z relacjami występującymi pomiędzy podmiotami lokalnymi. Podejście to jest adaptacją terytorialnego paradygmatu rozwoju, który w sposób szczególnie eksponuje rolę terytorium w procesach rozwoju społeczno-gospodarczego. Prezentowany artykuł ma na celu przybliżenie pojęcia terytorium i wskazanie roli kapitału społecznego zarówno w tworzeniu samego terytorium, jak i jego oddziaływania na funkcjonowanie przedsiębiorstw lokalnych.

Słowa kluczowe: terytorium, kapitał społeczny, przedsiębiorstwa.

Summary: Territorially-oriented approach to cohesion policy is characterized by a better use of territorial resources and specialization. Both theoretical achievements, as well as empirical studies demonstrate the positive impact of territorial factors on enterprises' development. The aim of the article is to discuss the relationship between the territory and the business sector through the discussion on the basis of theoretical and empirical findings.

Keywords: territory, social capital, enterprises.

1. Wstęp

Ostatnie lata to okres, w którym rozwijana na gruncie teorii koncepcja terytorium znajduje swoje odbicie w sferze aplikacyjnej. Realizowana przez Unię Europejską w okresie 2014-2020 polityka spójności w dużym stopniu uwzględnia postulowane w Raporcie Barki terytorialne podejście do rozwoju (*place-based development approach*).

Podjęcie ukierunkowane terytorialnie w polityce spójności charakteryzuje się pełniejszym wykorzystaniem zasobów i specjalizacji terytorialnych. Wymusza również większe zaangażowanie władz regionalnych i lokalnych w realizację projektów rozwojowych. Realizowana przez UE polityka spójności powinna być dostosowana do specyficznych potrzeb terytoriów i uwzględniać potencjał i możliwości rozwojowe poszczególnych obszarów. Podejście terytorialne czyni politykę spójności interwencją silniej zorientowaną na wykorzystanie endogenicznego potencjału rozwojowego, zasobów specyficznych, dostosowaną do często różnych uwarunkowań terytorialnych.

Aplikacja do sfery polityk rozwojowych podejścia ukierunkowanego terytorialnie eksponuje nowe rozumienie samego pojęcia „terytorium”. Terytorium, rozumiane nie tylko jako fizyczna przestrzeń miejsca, ale jako osadzony w przestrzeni system relacji społecznych, dotychczas było przedmiotem rozważań i zainteresowań w zasadzie wyłącznie akademików. Dziś – oprócz środowiska naukowego – także instytucje odpowiedzialne za programowanie i wdrażanie polityki spójności dostrzegają rolę, jaką odgrywa terytorium w rozwoju funkcjonujących w jego obrębie podmiotów gospodarczych.

Celem artykułu jest omówienie związków pomiędzy terytorium a sektorem biznesu poprzez omówienie na gruncie teoretycznym i empirycznym wpływu czynnika terytorialnego, jakim jest kapitał społeczny, który determinuje tworzenie terytorium, na funkcjonowanie przedsiębiorstw.

2. Terytorium, kapitał terytorialny, kapitał społeczny

Postępujący proces globalizacji spowodował zwrócenie uwagi badaczy na lokalny kontekst procesów rozwoju. Globalność podkreśliła znaczenie lokalności, a rosnące zainteresowanie regionem, postrzeganym jako istotna płaszczyzna determinująca procesy rozwoju, doprowadziło do wykształcenia się w ramach badań regionalnych kierunku badań nad terytorialnymi formami organizacji działalności gospodarczych. Badania te przyczyniły się do zmiany rozumienia pojęcia „terytorium”. Terytorium nie jest już definiowane jedynie jako przestrzeń fizyczna, ale jest rozumiane jako określony układ społeczny, charakteryzujący się specyficznymi relacjami i organizacją. Jak zauważa I. Pietrzyk, terytorium stanowi specyficzną konstrukcję społeczną, opartą na wspólnej dla danej społeczności historii, kulturze, wiedzy i umiejętnościach [Pietrzyk 2004].

To, co przesądza o specyficie danego terytorium, przejawia się w wykształconych przez społeczność lokalną więziach społecznych. Na tworzenie tych więzi wpływ ma szereg czynników, wśród których znajdują się wspólne doświadczenia, historia, kultura, język i kody zachowań, wpływających na relacje zarówno prywatne, jak i zawodowe występujące pomiędzy mieszkańcami każdego terytorium. Terytorium to sposób zorganizowania społeczności lokalnych, mający wpływ na relacje i procesy przestrzenno-społeczno-gospodarcze zachodzące w obrębie danego terytorium.

Społeczności te różnią się między sobą m.in. sposobem zorganizowania, wartościami podzielanymi przez większość mieszkańców, czy też sposobami zarządzania rozwojem lokalnym.

Z pojęciem terytorium wiąże się stosunkowo młode pojęcie kapitału terytorialnego, który obejmuje zarówno aktywa materialne, jak i niematerialne, stanowiące specyfikę danego terytorium. OECD w jednym ze swoich opracowań wskazuje na szereg czynników składających się na kapitał terytorialny. Do czynników tych zaliczają się: położenie geograficzne, wielkość, własność czynników produkcji, klimat, tradycje, zasoby naturalne, jakość życia, korzyści aglomeracji wielkich miast, ale można zaliczyć do nich także inkubatory przedsiębiorczości, dystrykty przemysłowe lub inne sieci biznesowe. Wśród składowych kapitału terytorialnego OECD wymienia także „współzależności pozahandlowe”, takie jak wzajemne zrozumienie, zwyczaje i nieformalne zasady, dzięki którym gospodarczym współpraca gospodarcza podmiotów terytorialnych w warunkach niepewności jest łatwiejsza. Do składowych tworzących kapitał terytorialny zalicza się także grupa czynników związanych bezpośrednio z kapitałem społecznym, tj. solidarność, wzajemna pomoc i umiejętność wypracowywania wspólnych pomysłów [OECD 2001].

Kapitał terytorialny można więc definiować jako sumę czynników „twardych” (infrastruktura, zagospodarowanie przestrzenne, walory przestrzenne, zasoby naturalne) oraz czynników „miękkich”, związanych z relacjami gospodarczymi i społecznymi. Wśród tych czynników znajdują się: jakość otoczenia biznesu, ilość i jakość powiązań biznesowych oraz jakość kapitału społecznego. Czynniki „miękkie” są wzajemnie powiązane, a kapitał społeczny odgrywa szczególną rolę wśród składowych kapitału terytorialnego. Od jakości i poziomu rozwoju tego czynnika zależą w dużym stopniu pozostałe składowe [Słupińska 2016a].

R. Camagni sytuuje kapitał społeczny po stronie aktywów niematerialnych o charakterze publicznym lub kolektywnym. Kapitał społeczny definiuje jako zespół norm i wartości rządzących relacjami międzyludzkimi, instytucje, sieci relacyjne pomiędzy różnymi aktorami społecznymi oraz ogólną spójność społeczności, a sam kapitał społeczny określa mianem „kleju” spajającego społeczeństwa [Camagni 2008]. Według P. Bourdieu zasób, jakim jest kapitał społeczny, stanowi istotną wartość – tworzy poczucie „bycia razem”, współdzielenia określonych i ważnych dla danej społeczności wartości i postaw, co pozwala na odczuwanie akceptacji i pewnego rodzaju bezpieczeństwa, jakie może stwarzać działanie we wspólnocie. Inny z prekursorów badań nad kapitałem społecznym, J. Coleman, za podstawę budowania kapitału społecznego uważa zaufanie, jakim darzą się wzajemnie uczestnicy określonej sieci społecznej. Uczestników danej sieci charakteryzuje określony poziom wiedzy i indywidualnych zdolności uczenia się oraz umiejętność i skłonność do łączenia się w zespoły umożliwiające wspólne osiągnięcie określonych celów. Umiejętność ta jest w dużej mierze zależna od stopnia akceptacji wspólnych dla danej zbiorowości norm i wartości, a także od skłonności do przedkładania dobra zbiorowego nad dobro własne. Także R. Putnam dostrzega znaczenie kapitału spo-

łecznego dla rozwoju współpracy na rzecz osiągnięcia wspólnych korzyści. Jako trzy kluczowe czynniki dla rozwoju kapitału społecznego Putnam wskazuje normy, zaufanie i sieć. Określa je mianem zasobów społecznych, będących efektem współpracy pomiędzy członkami danej społeczności. Co ważne, Putnam podkreśla terytorialny charakter kapitału społecznego, wskazując na istnienie związku pomiędzy konkretnymi wartościami, postawami czy zwyczajami a danym terytorium [Putnam 1995].

Można zatem stwierdzić, że kapitał społeczny odgrywa kluczową rolę dla budowy terytorium. Jest tym czynnikiem, który „wypełnia treść” danego terytorium, stanowi o jego specyfice i determinuje wykształcanie się przestrzeni relacji pomiędzy aktorami lokalnymi.

3. Terytorialne systemy produkcyjne

Badaniem i opisywaniem związków pomiędzy terytorium a przedsiębiorstwami zajmowało się szereg koncepcji teoretycznych. Zainteresowanie terytorialnymi formami organizacji produkcji zapoczątkował Marshall, który zwrócił uwagę na organizację włoskich dystryktów przemysłowych. Lata 80. to okres, w którym ukazało się kilka istotnych publikacji badających specyfikę lokalnych form organizacji produkcji. Koncepcje te proponowały różne podejścia metodologiczne i operowały różną terminologią dla określenia badanych struktur produkcyjnych. Wspólną cechą tych koncepcji jest zainteresowanie mechanizmami rozwoju endogenicznego i terytorialnością zasobów. W procesie budowania przez przedsiębiorstwa pozycji konkurencyjnej kluczową rolę odgrywają zasoby, których dostarcza najbliższe otoczenie. Zasoby te w sposób bardzo ogólny można podzielić na materialne i niematerialne, wśród których znajdują się zasoby o charakterze *stricte* terytorialnym, tj. będące specyfiką danego terytorium (zasoby specyficzne).

Terytorialność podkreśla kluczową rolę, jaką w powstawaniu i rozwoju terytorialnych systemów produkcyjnych i wykorzystywanych przez nie produktów i technologii odgrywają niematerialne czynniki produkcji. Czynniki te wykształcają się w czasie, są dorobkiem historycznym i kulturowym danego terytorium, definiują jego tożsamość i są podstawą generowania „przewag konkurencyjnych, które generują [...] efekty zewnętrzne” [OECD 1993]. Bliskość lokalizacyjna, a także wzajemne relacje pomiędzy podmiotami lokalnymi ułatwiają współpracę, sprzyjają budowaniu zaufania, rozwijają umiejętność wzajemnego uczenia się przedsiębiorstw.

Terytorialne systemy produkcyjne sprzyjają także wykształcaniu się elastycznego i wyspecjalizowanego rynku pracy. Koncentrują wokół siebie specyficzne dla danej branży zasoby pracy, o kompetencjach i kwalifikacjach kluczowych dla specyfiki danego systemu produkcyjnego. Na kształtowanie się terytorialnych rynków pracy wpływ mają nie tylko przedsiębiorstwa, ale także inne instytucje, w tym przede wszystkim władze. Na przykład we włoskich regionach Trzeciej Italii (ale nie tylko tam) tworzone są na poziomie jednostek terytorialnych stałe gremia koordynujące

regionalną politykę rynku pracy i związanego z nim kształcenia zawodowego. Powoływane są tzw. regionalne okrągłe stoły, w skład których wchodzi przedstawiciele władz, przedsiębiorcy regionalni, przedstawiciele instytucji rynku pracy i samych pracowników. Gremia te wspólnie podejmują decyzje dotyczące wprowadzania nowych lub modernizacji już istniejących kierunków kształcenia zawodowego pod kątem oczekiwań lokalnych przedsiębiorstw. Działania te z jednej strony pozwalają na lepsze przygotowanie młodych ludzi do lokalnego rynku pracy, z drugiej zaś strony są instrumentem pozwalającym na rozwiązywanie części problemów rynku pracy, jakim jest wysokie bezrobocie¹.

4. Kapitał społeczny a przedsiębiorstwa – wnioski z przeprowadzonych badań

Nie ulega wątpliwości, że obecność terytorium (czynników terytorialnych) ma istotny wpływ na funkcjonowanie i rozwój przedsiębiorstw. Wskazuje na to zarówno dorobek teoretyczny, jak i wyniki badań empirycznych. Autorka w latach 2013-2014 przeprowadziła kilka badań koncentrujących się wokół problematyki wpływu czynników terytorialnych na funkcjonowanie podmiotów gospodarczych². Badania wykazały, że w sytuacji, w której brak jest cech terytorium na danym obszarze, przedsiębiorstwa i władze w zasadzie nie współpracują z sobą, brak jest także skłonności do współpracy pomiędzy samymi przedsiębiorstwami. Obszarami poddanymi badaniom był obszar województwa łódzkiego i włoski region Umbria. Wnioski z badań przeprowadzonych w regionie łódzkim wskazują na niski poziom rozwoju kapitału społecznego, przejawiający się m.in. w braku chęci do zrzeszania się i współpracy oraz w bardzo niskim poziomie zaufania (przede wszystkim do instytucji publicznych). Przebadane firmy wykazywały niskie zainteresowanie uczestnictwem w organizacjach reprezentujących przedsiębiorstwa. Tylko 25% badanych przedsiębiorstw deklarowało przynależność do instytucji zrzeszających biznes. Zdecydowana większość postrzegala współpracę z firmami z najbliższego otoczenia jako swoiste zagrożenie i bezpośrednią konkurencję. Przedsiębiorstwa z terenu woj. łódzkiego w zasadzie nie dostrzegają korzyści, jakie mogłaby przynieść wspólna realizacja projektów z firmami z bliskiego sąsiedztwa. Szczególną niechęć badanych budzi współpraca z instytucjami publicznymi (władzami lokalnymi i regionalnymi), która oceniana jest wyjątkowo negatywnie i traktowana jako „zło konieczne”.

Dobrych przykładów rzeczywistego wpływu terytorium na funkcjonowanie przedsiębiorstw dostarczyło inne badanie autorki, przeprowadzone we włoskim regionie Umbrii [Słupińska 2014]. Umbria, region znajdujący się w Trzeciej Italii,

¹ Więcej na temat włoskich rozwiązań z zakresu organizacji regionalnych polityk kształcenia zawodowego czytelnik znajdzie w [Słupińska 2013, s. 31-60].

² Wyniki wspomnianych badań zawierają publikacje: [Słupińska 2014a, Słupińska 2014b, Słupińska 2016a].

charakteryzuje się silnymi tradycjami przemysłowymi i wysoką kulturą przedsiębiorczości. Wysoki poziom rozwoju kapitału społecznego w tym regionie, silna tożsamość regionalna (zarówno przedsiębiorców, jak i władz) pozwalają na uzyskanie efektu synergii. Czynniki te pozwalają na realizację w praktyce modelu współzarządzania rozwojem przez wszystkich interesariuszy. Umbria jest znakomitym przykładem korzyści, jakie przynoszą od lat budowane partnerskie relacje pomiędzy sferą władzy i biznesu. Wysoki poziom rozwoju kapitału społecznego ułatwia także partycypację społeczną, która w Umbrii przyjęła formę zinstytucjonalizowaną, wykorzystywaną jako rzeczywiste narzędzie współzarządzania procesami rozwoju. Umbria wypracowała system konsultacji (wł. *concertazione*), który obliguje władze regionu do zasięgania opinii przedstawicieli sektora biznesu przed podjęciem jakiegokolwiek decyzji mającej skutki dla regionalnych podmiotów gospodarczych. Procedura konsultacji często zawiera elementy negocjacji, co jest możliwe dzięki zorganizowaniu regionalnych przedsiębiorstw w cechy branżowe, reprezentujące swoich członków w dialogu z władzami. Wykształcenie tego typu relacji jest niewątpliwie efektem obecności dojrzałego kapitału społecznego w regionie.

5. Zakończenie

Wnioski zarówno z przeprowadzonych studiów literaturowych, jak i badań empirycznych wskazują na kluczową rolę kapitału społecznego w budowie terytorium i na jego wpływie na funkcjonowanie lokalnych przedsiębiorstw. Wyraźnym tego przykładem są terytorialne systemy produkcyjne, które są strukturami silnie opartymi na lokalnym kapitale społecznym, a wykształcone w obrębie systemu produkcyjnego sieci współpracy i wzajemne relacje pomiędzy podmiotami są wynikiem wzajemnego zaufania. Umożliwia to w większym stopniu realizację wspólnych dla danej zbiorowości celów, a także ogranicza w pewnym stopniu indywidualne zachowania niesprzyjające ich osiągnięciu.

Oczywiste jest, że terytorium nie można „zaimplementować”. Jest ono wynikiem rozwoju kapitału społecznego, który następuje w czasie i przy zaistnieniu sprzyjających warunków. Nie oznacza to jednak, że władze regionalne i lokalne nie powinny podejmować działań wzmacniających rozwój kapitału społecznego i partycypacji społecznej. Pozwoli to na uzyskanie poczucia działania na rzecz „wspólnej sprawy” przez wszystkie zainteresowane podmioty.

Wnioski wynikające z przeprowadzonych badań powinny być impulsem dla władz regionalnych i lokalnych do przeorientowania sposobu prowadzenia swoich polityk wobec sektora MSP. Instytucje władzy powinny kłaść większy nacisk na pozyskiwanie i uwzględnianie w swoich politykach postulatów sektora biznesu. Zwiększenie partycypacji społecznej i rozwijanie dialogu skutkować będzie tworzeniem partnerskich relacji pomiędzy dwoma głównymi aktorami rozwoju, jakimi są przedsiębiorstwa i władze. Konieczna jest tu przede wszystkim zmiana mentalności władz, które winny zrozumieć, że wspólne działania, współdzielenie celów, dialog

i współzarządzanie rozwojem prowadzą wszakże do efektywniejszej realizacji celów, które są przecież celami wspólnymi – rozwój terytorium i funkcjonujących na jego terenie podmiotów.

Literatura

- Camagni R., 2008, *Regional Competitiveness: Towards a Concept of Territorial Capital*, [w:] Capello R., Camagni R., Chizzolini B., Pratesi U., *Modelling Regional Scenarios for the Enlarged Europe. European Competiveness and Global Strategies*, Springer Berlin Heidelberg, s. 33-47.
- Maillat D., 1998, *From the industrial district to the innovatove milieu: Contribution to an analysis of territorialised productive organisations*, Recherches Economiques de Louvain, nr 64 (1).
- OECD, 1993, *Développement territorial et changement structurel*, Paris.
- OECD, 2001, *OECD Territorial Outlook*, Paris.
- Pietrzyk I., 2004, *Globalizacja, integracja europejska a rozwój regionalny*, [w:] Jewtuchowicz A. (red.), *Wiedza, innowacyjność, przedsiębiorczość a rozwój regionalny*, Wydawnictwo UŁ, Łódź.
- Putnam R., 1995, *Demokracja w działaniu*, Fundacja im. S. Batorego, Społeczny Instytut Wydawniczy „Znak”, Kraków.
- Słupińska M., 2013, *Polityka rozwoju kapitału ludzkiego we Włoszech w perspektywie regionalnej*, [w:] Przygodzki Z. (red.), *Regionalny wymiar polityki rozwoju kapitału ludzkiego. Przykład Włoch, Wielkiej Brytanii, Niemiec i Polski*, Difin, s. 31-60.
- Słupińska M., 2014a, *Ocena regionalnego wsparcia konkurencyjności i innowacyjności małych i średnich przedsiębiorstw w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Łódzkiego na lata 2007-2013 – wyniki badania*, [w:] Słupińska M. (red.), *Regionalna polityka wspierania konkurencyjności i innowacyjności przedsiębiorstw. Studium porównawcze regionu łódzkiego i regionu Umbrii*, Wydawnictwo UŁ, Łódź.
- Słupińska M., 2014b, *Regionalna polityka wspierania konkurencyjności i innowacyjności małych i średnich przedsiębiorstw w regionie Umbrii*, [w:] Słupińska M. (red.), *Regionalna polityka wspierania konkurencyjności i innowacyjności przedsiębiorstw. Studium porównawcze regionu łódzkiego i regionu Umbrii*, Wydawnictwo UŁ, Łódź.
- Słupińska M., 2016a, *Terytorialne uwarunkowania rozwoju przedsiębiorstw. Terytorium – kapitał społeczny – governance*, Wydawnictwo UŁ, Łódź.
- Słupińska M., 2016b, *Terytorialne uwarunkowania rozwoju przedsiębiorstw. Terytorium – kapitał społeczny – governance*, Wydawnictwo UŁ, Łódź (praca w druku).